

УДК 316.64:2 (477)

Н.О. Зайцева-Чіпак, канд. соціол. наук
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА НА БАЗОВІ ПІДСИСТЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено спробу комплексного аналізу рівня та змісту впливу релігії на базові підсистеми сучасного українського суспільства на основі контент-аналізу матеріалів аналітичного видання "Дзеркало тижня" з лютого 2010 по січень 2011 року. Розкрито особливості впливу релігії на політичну, економічну та соціокультурну підсистеми українського соціуму.

Ключові слова: суспільна роль релігії, вплив релігійного чинника, рівні релігійності, релігійна політика.

В умовах сьогодення триває дослідження ролі релігії у розвитку сучасного українського суспільства. Зростання кількісних показників рівня релігійності (чисельності релігійних організацій, парафій, вірян), має своїм наслідком цілу низку позитивних та негативних наслідків. Їхні прояви нерідко стають об'єктом дослідження та аналізу соціологів, проте досі недостатньо робіт щодо комплексного аналізу цього впливу на українське суспільство. Така ситуація обумовлена складністю поставленої проблеми, адже необхідно тримати в полі уваги і соціальну, і політичну, і економічну, і культурну підсистеми. Масштабність та ємність предметного поля, у свою чергу, призводить до того, що дослідники стикаються з обмеженими можливостями щодо збору емпіричного матеріалу на макрорівні.

Ще деякого роду труднощі виникають на етапі інтерпретації понять, за словами самого Т. Парсонса, виділені ним базові підсистеми суспільства: політична, соціальна, економічна та культурна можуть бути розмежовані суто теоретично. На практиці ж вони є взаємопроникаючими. Найбільш активно переплітаються соціальні та культурні явища (саме з цим пов'язана актуалізація соціокультурного підходу).

Вплив релігії на суспільство визнавався і досліджувався впродовж усього розвитку соціологічної думки. Засновник соціології О. Конт вважав, що церква є однією із базисних складових суспільства, яка дозволяє підтримувати всезагальний консенсус. Крім того, релігійний світогляд панував

упродовж усього людського існування (теологічна стадія), формуючи основу тогочасного соціального порядку. Карл Маркс також досліджував взаємозв'язок релігії і суспільства. Незважаючи на те, що релігія, на його думку, є феноменом суто соціального походження, вона перетворилась на об'єктивний фактор, який виконує суттєву роль у житті соціуму, а саме узаконює або критикує існуючий лад речей. На думку Е. Дюркгейма та Б. Маліновського, релігія – забезпечує солідарність суспільства. М. Вебер досліджував вплив релігії на основні підсистеми соціуму [2]. Роботи названих науковців стали базисом соціології релігії та відзначили суттєву роль релігії у формуванні та функціонуванні суспільства.

Звертаючись до аналізу сучасності і характеру впливу релігії на українське суспільство, можна відзначити, що наукові інтереси соціологів більшою мірою зосереджені на політичному впливі релігії і церкви. Зокрема про активний вплив релігії на політичну підсистему говорять А. Панков, який розглядає особливості формування державної релігійної політики та наслідки подібного впливу [7]; О. Кузьмова, яка окреслює вплив релігійного фактора на внутрішню політику України [5], В. Єленський, який відзначає роль церкви під час передвиборчих перегонів. Українці рідко трапляються дослідження щодо впливу релігії на економічну та культурну підсистеми. Щодо економіки, то тут можна відзначити праці В. Шевчука, який підкреслює наявність взаємозв'язку між релігійністю, довірою та економічним зростанням. Вплив релігії на соціокультурну підсистему розглядають М. Паращевін, Н. Дудар, Л. Шангіна (йдеться переважно про формування національної ідентичності, інтеграції суспільства) [1; 3; 8]. Проте всі ці праці зосереджені в одній площині та не пропонують комплексного бачення впливу релігії на базові підсистеми українського суспільства. Такий підхід удалося реалізувати С. Здіоруку. У його монографії досліджуються проблеми функціонування і розвитку системних суспільно-релігійних відносин, розв'язання котрих визначає стратегію гуманітарної політики і демократичних реформ в Україні. Здійснено спробу осмислення впливу етноконфесійних чинників на національну ідентифікацію, формування методів і механізмів взаємодії суб'єктів політичної і державної влади з релігійними організаціями, поступу державницької ідеології та забезпечення національних інтересів українського народу в контексті суспільно політичних трансформацій сучасного світу [4]. Проте з часу видання його монографії минуло понад 6 років, тож про сучасний стан цих проблем можна висловлювати лише припущення, якщо не відстежувати динаміки відповідних суспільних процесів і явищ.

Отже, метою нашого дослідження є з'ясування змісту та рівня впливу релігійного чинника на базові підсистеми сучасного українського суспільства.

Для вирішення поставленого завдання ми пропонуємо здійснити контент-аналіз статей суспільного аналітичного видання "Дзеркало тижня" (далі ДТ), яке містить рефлексії відносно актуальних подій в україн-

ському суспільстві. Таким чином, ми отримаємо можливість робити висновки щодо ситуації на макрорівні. Для аналізу було відібрано публікації, в яких згадувався вплив релігійного чинника на життя українського суспільства в трьох сферах: політичній, економічній та соціокультурній. Це дозволить нам уникнути труднощів відносно розмежування соціокультурних явищ.

Окремої уваги заслуговує питання локалізації періоду дослідження. Перш за все, на нашу думку, досліджуваний період повинен становити не менш ніж один календарний рік, адже релігійна тематика може актуалізуватись у виданнях через певні традиційні фактори, наприклад, відповідно до календаря релігійних свят. Крім того, нами свідомо обрано період з лютого 2010 р. по січень 2011-го (а не січень – грудень 2010 р.). Це пов'язано із тим, що в січні 2010-го завершився процес формування органів центральної влади. Новообраний президент В. Янукович отримав нову коаліційну більшість на чолі з Партією регіонів, а разом з тим можливість безперешкодно і повною мірою реалізовувати власну політику у всіх сферах суспільного життя. Це особливо значимо з огляду на те, що кожен із президентів України намагався провадити "специфічну" стратегію розвитку українського православ'я та державну церковну політику загалом. Так, якщо Л. Кравчук та Л. Кучма переважно обмежувались тенденційними заявами про необхідність зменшити вплив УПЦ МП в Україні, або про "апаратність" її опонентів УПЦ КП, то В. Ющенко був послідовним прихильником створення Єдиної Помісної Православної Церкви, яка б підпорядковувалась безпосередньо Константинополю [6, с. 316]. Тож кардинальна зміна влади, мала б сколихнути релігійний аспект політичної сфери.

У рамках аналізу публікацій на першому етапі нами було відібрано всі публікації в заданих часових рамках, які містили згадування про той чи інший вплив релігії та церкви на базові підсистеми українського суспільства: економіку, політику, культуру. Далі було проведено якісний аналіз текстів з метою виокремлення в межах статті змістовних блоків, які стосувались впливів певного типу. Наприклад, одна стаття могла містити інформацію і щодо економічних, і щодо політичних впливів або щодо кількох різних видів політичного впливу.

Усього було відібрано 51 публікацію, враховуючи те, що дане видання є тижневиком, на один номер в середньому припадав 1 матеріал. Цей показник свідчить про важливість релігійного чинника у житті українського суспільства, адже неактуальна тематика у ЗМІ або не висвітлюється взагалі, або ж – вкрай рідко. У тексті відібраних статей було виокремлено 85 фрагментів потрібного нам змісту. Під фрагментом ми розуміємо текст, зв'язаний однією ідеєю. Наприклад, якщо уся стаття була присвячена тому, що релігія є фактором об'єднання нації, то мова йшла про один фрагмент; якщо у статті згадувалось про те, що церква не сплачує податки і сіє міжнародно ворожнечу – ми виокремлювали два фрагменти і т. п. У результаті

з-поміж 85 фрагментів 37 стосувались соціокультурної сфери, 34 – політичної та 14 – економічної (рис. 1).

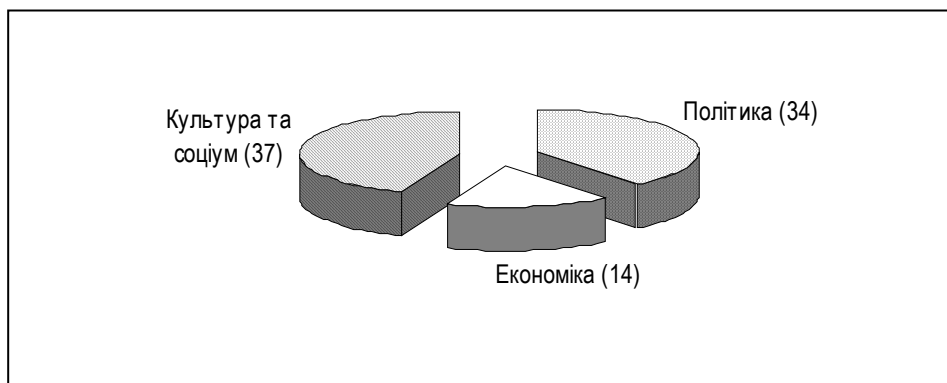

Рис. 1. Кількість фрагментів тексту, які містять інформацію про вплив релігійного чинника на українське суспільство, за сферами, п

Такий розподіл матеріалів, уже сам по собі спонукає до певних роздумів. З огляду на приналежність релігії до соціокультурної підсистеми найбільша кількість тезисів стосовно культури була цілком прогнозованою, а от майже рівнозначний показник стосовно політичної підсистеми свідчить про тенденції не зовсім притаманні світській державі (якою, згідно з чинною Конституцією, є Україна). Та й частка економічних фрагментів (близько 15%) свідчить про те, що релігія як фактор впливу на українське суспільство не залишається лише в рамках "нематеріального" світу. Разом з тим, для повноцінного розуміння поставленої проблеми необхідно розглянути змістовне наповнення виокремлених текстів, тож спробуємо надалі більш детально розглянути характер впливу на кожну з базових підсистем.

Відносно взаємодії релігійного чинника та економічної підсистеми зафіксовано найнижчий рівень активності. Такий показник є цілком прогнозованим, адже релігія формує, перш за все, духовність, а в матеріальне буття її положення трансформуються опосередковано, як формування певних зразків економічної та, зокрема, споживацької поведінки. У той же час, релігія передбачає наявність не лише певної ідеології, а й організації, які можуть виступати суб'єктами господарювання. Ці суб'єкти мають майнові права, діють у певному нормативно-правовому полі (у т.ч. відносно оподаткування), часто здійснюють комерційну діяльність з метою отримання прибутку для підтримки життєдіяльності своїх структур, а отже включені до національної економіки.

Детальний аналіз текстів дозволив виділити такі види активності (рис. 2).

Переважає більшість рефлексій пов'язані з утратою державного майна та витратами бюджетних коштів на користь церкви. У першому випадку йдеться про безоплатне передання будівель церковного призначення, на-

дання права користування спорудами на пільгових засадах (безкоштовна оренда), претензії церкви на отримання тієї чи іншої споруди та труднощі, пов'язані з реалізацією цих питань. Другий напрям включає проблеми дотування окремих церковних проектів за державні кошти: виділення коштів на побудову храмових комплексів, ремонт у храмових спорудах, які перебувають у власності церков. Крім питання витрат бюджетних коштів на потреби церкви, актуальною є проблема відмови церкви виконувати чинний Податковий кодекс. Зокрема, йдеться про несплату податків від її господарської діяльності (торгівлі, послуг), а також відмова сплачувати податок із пожертв.

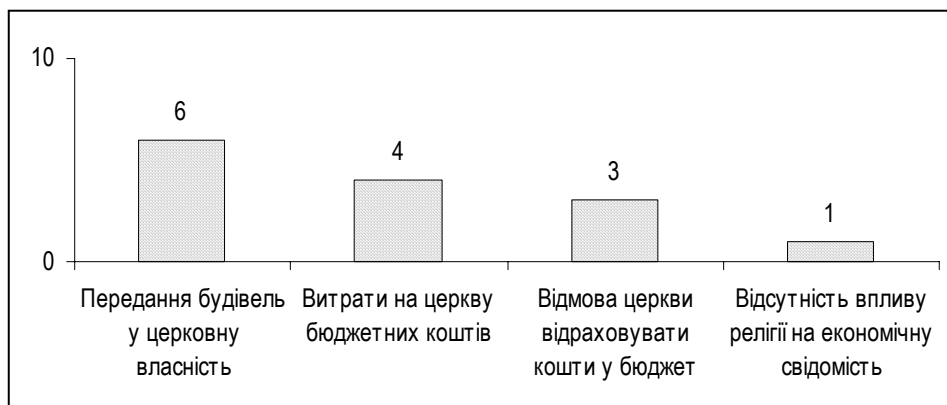

Рис. 2. Розподіл публікацій за тематикою стосовно економічної сфери, п

Таким чином, майже всі фрагменти присвячені захисту релігійними інституціями своїх економічних інтересів, тоді як проблемі впливу релігії на економічну поведінку населення уваги майже не приділено. Єдина стаття стосовно даного питання доводить відсутність такого впливу та повне витіснення християнських цінностей із сфери економічної свідомості українців. Можливо, саме цим і обумовлена відсутність інших публікацій на згадану тематику.

У висновку можемо зазначити – по-перше, незначущість впливу релігійного чинника на економічну та споживацьку поведінку. По-друге, вплив на економіку України здійснює, не стільки релігія загалом, скільки її інституціоналізована форма – церква. По-третє, вплив церкви на економіку зводиться до намагання захистити свої матеріальні інтереси в межах існуючої національної економіки, або навіть за рахунок останньої. По-четверте, всі фрагменти щодо матеріальних претензій церкви стосуються виключно УПЦ МП, а це свідчить про певну тенденційність у наданні благ новою українською владою.

Ми уже зазначали, що кількість рефлексій щодо впливу релігійного чинника на політичну підсистему сучасного українського суспільства є доволі значною. Попри задеклароване невтручання держави у сферу релігійного

та релігійного у сферу цивільного, подібні взаємовідносини не лише мають місце в наш час, але й відбуваються на чітких ідеологічних засадах.

Детальний аналіз текстів дозволив нам згрупувати такі види взаємовпливів політики та релігії (рис. 3).

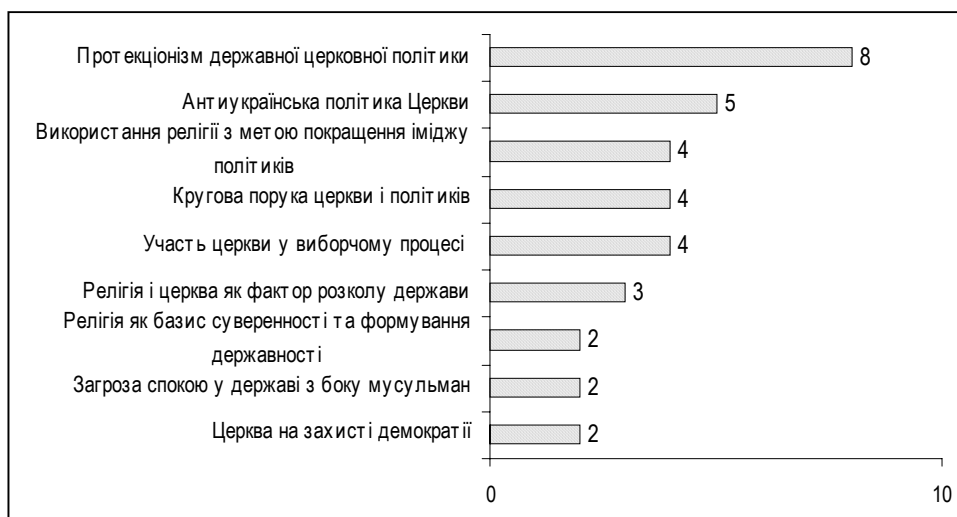

Рис. 3. Розподіл публікацій за тематикою стосовно політичної сфери, п

Як видно із наведеного розподілу найбільше рефлексій щодо політичної сфери стосується протекціонізму в державній церковній політиці. Йдеться про надання новою політичною владою чіткої переваги одній із національних церков (а саме УПЦ МП). Дана прерогатива проявляється в демонстративному відвідуванні главою держави на релігійні та державні свята храмів УПЦ МП, обмеження телеэфіру у святкові дні для інших конфесій, тиску на служителів інших конфесій з метою переходу під протекторат УПЦ МП, пропозиції бізнесу на майбутнє здійснювати пожертви виключно на користь цієї конфесії. УПЦ МП значною мірою підтримує ініціативи Російської православної церкви (РПЦ, яка, у свою чергу, проводить неприховану імперську політику), зокрема зафіксовано факти відкритої антиукраїнської пропаганди та продаж антиукраїнської літератури. Крім того заяви регулярно запрошуваного УПЦ МП патріарха Кирила, щодо необхідності об'єднання "Русского мира" також позиціонуються не на користь існування незалежної Української держави. Окремої уваги заслуговують також спроби політиків використати релігійність населення для покращення власного іміджу: найчастіше у спробах стертися на авторитет церкви був помічений В. Янукович, проте фігурують і інші політики та політичні сили різного спрямування. Ціла низка публікацій з політичної рубрики ДТ стосується співпраці церкви і політиків з метою взаємної вигоди. Йдеться про забезпечення владою матеріальних благ та захисту представникам МПЦ МП, церква натомість гарантує державі лояльність, підтримку її ініціатив

та використання своєї ідеологічної й мобілізаційної потуги в унісон владі. Активна співпраця політиків і церковників знайшла своє відображення й у співпраці на виборах: у списках партій фігурували духовні особи, ієрархи різних конфесій закликали голосувати за цілком визначених осіб чи "демократичні сили", а часом просто агітували іти на вибори. Наявні рефлексії щодо впливу релігійного чинника на цілісність держави в п'яти випадках мають негативну спрямованість (окремі заяви представників РПЦ, орієнтовані на розпалювання міжнаціональної та міжрелігійної ворожнечі, відвертий протекціонізм діючого глави держави на користь однієї з конфесій та активізація на теренах України мусульманства) та у двох випадках – позитивну (всі ми родом з єдиної руської християнської традиції). Із позитивних рефлексій можна також згадати відстоювання церквами демократичних принципів: як от заклик до чесних виборів (УПЦ КП) та відстоювання прав студентів на політичний вибір і протестні настрої (УГКЦ).

Таким чином, характер впливу релігійної сфери має переважно негативне змістове навантаження: держслужбовці намагаються реалізовувати протекціоністську політику відносно релігійних інституцій з метою отримання цілком конкретної віддачі, політики – використати релігійність населення, з метою покращення іміджу, а деякі держави (зокрема Росія, за мовчазної реакції Ватикану та Константинополя) – прагнуть підготувати ґрунт для реалізації своїх амбіцій, а представники церков – приторговують моральним авторитетом за матеріальні привілеї. Релігія та релігійність частіше згадуються як дестабілізаційний і вибухонебезпечний чинник, аніж як базис для духовного єднання народу та творення нації.

Найбільше текстових фрагментів ДТ про релігію та церкву виокремлено щодо соціокультурної підсистеми сучасного українського суспільства, як наслідок розподіл фрагментів тексту за тематикою має такий вигляд (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл тематики публікацій стосовно соціокультурної сфери, п

Найчастіше релігію згадують у зв'язку із питаннями моралі, при цьому найчастіше тематика стосується актуальних проблем сучасного українського суспільства: поширення дитячої проституції, абортів, падіння загального рівня моралі. У той же час із наведених дев'яти фрагментів п'ять стосуються позитивного впливу релігії на загальний рівень моралі, два – говорять про її недовіру, ще два – містять критику за надмірну цензуру в питаннях моралі. Актуалізуються в сучасному українському суспільстві питання, пов'язані з викликами з боку інших світових релігій. Автори все частіше наголошують, що в умовах глобалізації, масової міграції Україна уже в ближчі роки може отримати "якісно інший" склад релігійності населення, а це може спричинити низку міжрелігійних конфліктів. Це стосується не лише, наприклад, зростання частки мусульман, що може призвести до активізації їхніх вимог на право поширення принципів своєї релігії на цілком світські елементи життя. За останній рік простежуються рефлексії й відносно інших ризиків, пов'язаних із релігійним чинником: йдеться про активну діяльність тоталітарних сект в Україні, виведення храмів зі складу заповідників з подальшою їх передачею релігійним конфесіям, встановлення релігійної цензури в освітніх закладах, маніпуляція свідомістю віруючих і навіть міжнародний скандал, пов'язаний із можливістю виведення двох українських святинь із списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Згадані нами раніше фрагменти мали переважно негативне змістове навантаження, проте значна частина аналізованих текстів висвітлює переваги, які отримує наше суспільство від релігії. Йдеться і про піднесення моралі, і про формування духовної єдності на основі християнської традиції, і про суверенність та автономію національної церкви, і про збереження нашої історичної спадщини. Особливої уваги заслуговують теми, присвячені українському християнському мистецтву, активізації релігійного туризму, благодійності. Релігійні питання досі не залишають байдужими науковців: і тих, які намагаються встановити історичну правду (у тижневику розгорнулася справжня наукова дискусія з приводу дати заснування Софії Київської), і тих, які намагаються відобразити сучасність у символах для майбутнього (полеміка про доцільність застосування християнських символів та релігійних написів у гербі України).

Таким чином, релігійний вплив на соціокультурну підсистему сучасного українського суспільства має різнобічний характер. Він торкається питань моралі, формування спільної ідентичності, науки, мистецтва, рекреації та туризму, національної єдності та прогнозів на майбутнє. Він також справляє неоднозначний за функціональною скерованістю вплив на розвиток суспільства: кількість фрагментів, що висвітлює негативний вплив релігії на соціокультурну підсистему, дорівнює кількості фрагментів, присвячених позитивним впливам. Цікаво, що саме в цьому плані не йдеться про якусь одну із церков чи конфесій, а також вперше акцент зміщується з духовенства на духовність, культуру та ідеологію.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про активний вплив релігійного чинника на базові підсистеми сучасного українського суспільства. У рамках економічної підсистеми церква сьогодні виступає в ролі споживача ресурсів, які їй вдається отримати від держави та населення, і активно намагається здобути якомога більше пільг, тоді як вплив релігійних переконань на споживчу та економічну поведінку практично не простежується. У межах політичної підсистеми йдеться про формування тандему влада – церква (публічна взаємна підтримка стосовно соціальних, політичних та економічних питань, входження церковних ієрархів до лав провладної партії, активна агітація церкви на користь влади тощо) з метою експлуатації релігійних переконань населення. Ці тенденції активізувались із приходом до влади Партії регіонів та обранням Президентом В. Януковича, який відверто симпатизує УПЦ МП. У соціокультурній підсистемі релігійний чинник провокує різноманітні за спрямованістю наслідки – як позитивні, так і негативні. Мінімізація останніх можлива у разі формування оптимально збалансованої державної релігійної політики, базові положення якої мають бути такими, як і у всьому цивілізованому світі: рівність усіх конфесій перед владою, відділення церкви від держави, забезпечення свободи совісті й заохочення релігійної та міжетнічної толерантності. Ці прості заходи цілковито здатні змінити існуючу картину впливів релігії на наше суспільство.

1. *Биченко А.* Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості / А.Биченко, Н.Дудар // *Національна безпека і оборона.* – 2002. – № 10. – С. 14–21.
2. *Гараджа В.И.* Социология религии / Гараджа В.И. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 239 с.
3. *Дудар Н.* Релігія і церква в суспільному житті України / Н.Дудар, Л.Шангіна // *Національна безпека і оборона.* – 2002. – №10. – С. 6–13.
4. *Здіорук С.І.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття / С.І.Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
5. *Кузьмова О.* Вплив релігійного фактору на внутрішню політику України : доп. [Електронний ресурс] / О.Кузьмова // *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів та молодих науковців "Релігія і влада в Україні: культурна традиція, сучасний досвід та перспективи" в Українському католическому університеті, 13 трав., Львів, 2010.* – Доступний з : http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/939/
6. *Панков А.А.* Межрегиональный диалог в современной Украине : перспективы и проблемы / А.А.Панков // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства.* – Харків : Видавн. центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2003. – С. 316–321.

7. Панков А.А. Федерализация Украины как реализация принципа соборности / А.А.Панков // Тези доповідей XXII наук.-практ. конф. "Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні : вибір шляхів державного розвитку", Одеса, 20 квіт. 2007 р. – Одеса, 2007. – С. 111–113.
8. Паращевін М.А. Інтегративна роль релігії: історико-соціологічний нарис / М.А.Паращевін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 152 с.
9. Суспільний аналітичний тижневик "Дзеркало тижня" з 1 лютого 2010 р. по 31 січня 2011 р.

Отримано 02.06.11

Н.А. Зайцева-Чипак, канд. соціол. наук

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ФАКТОРА НА БАЗОВЫЕ ПОДСИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье делается попытка комплексного анализа уровня и содержания влияния религии на базовые подсистемы современного украинского общества на основе контент-анализа материалов аналитического издания "Зеркало недели" с февраля 2010 по январь 2011 года. Раскрыты особенности влияния религии на политическую, экономическую и социокультурную подсистемы украинского социума.

Ключевые слова: общественная роль религии, влияние религиозного фактора, уровни религиозности, религиозная политика.

Zaytseva-Chipak N.O., Candidate of Econ. Sci.

PECULIARITIES OF INFLUENCE OF RELIGIOUS FACTOR ON BASIC SUBSYSTEM OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

In the article author attempt the complex analysis of the level and content of the influence of religion on the basic subsystems of modern Ukrainian society, based on content analysis of materials analytical publication "Dzerkalo tignya" from February 2010 to January 2011. Several peculiarities of the influence of religion on political, economic and socio-cultural subsystems of Ukrainian society.

Key words: social role of religion, the influence of the religion factor, levels of religiousness, religion policy.